

РОЗДІЛ IV

РЕЦЕНЗІЇ, ЮВІЛЕЇ, МЕМОРІАЛ

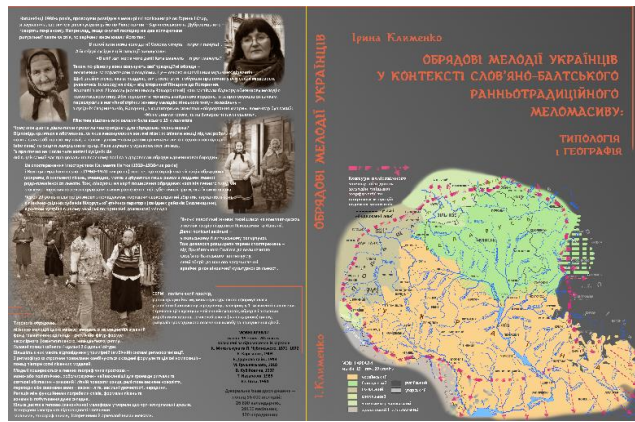
DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2021.16.249655>

Євген Єфремов

<https://orcid.org/0000-0002-9649-1227>

Національна музична академія України імені П. І. Чайковського
вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, 01001 Київ, Україна
тел. +380 66 175 2566, e-mail: evg-50@ukr.net

Українці отримали атлас мелогеографічних карт (відгуки на монографію Ірини Клименко «Обрядові мелодії українців у контексті слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву: типологія і географія». Київ, 2020)

І. Клименко. ОМУ. Карта А4. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДЛЯ СТВОРЕННЯ КАРТ СЛОВ'ЯНО-БАЛТСЬКОГО РАННЬОТРАДИЦІЙНОГО МЕЛОМАСИВУ (СЕРМ)

БАЗОВІ ОБРЯДОВІ ЖАНРОВІ ЦИКЛИ (БОЈЦІ)

- K1 Зимовий щика (літосе сонцестояння)** одиця інформація: КОЛОДИ, ЩЕДРИВИ, ІН. 8 900
- K2 Перехід зима/весна (релігійно-бюрокраційні)** КОЛОДИ, МАСЛІНА, ВОЛОЧЕНІ (РАЙОНЦІ) 650
- K3 Весняний щика** ЗАМЛЮКИ, ТАНКИ (РАЙКИ), ГРИ 8 150
- K4 Перехід весна/літо** КЮРІ, ЗЕЛЕНА (РУСАЛІНА) НЕДІЛЯ (ТРИЦІ) 910
- K5 Купало (петрівка) (літосе сонцестояння)** 3540
- K6 Літосоняний щика (літосоня) (літосе сонцестояння)** ЖИВА, КОСОВЦІ, ЯГОДИ, ЛЮН ТОЩО 4 600
- Весільний щика (Р1)** 29 150
- Народячий щика (хрестиня) (Р2)** 320

Електронна база РОМУ*
закладає: 56 000 од. записів (основний фонд)

ВИДИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- А - зони фронтальних або щільних обстежень**
 - 1-25 ЛОКАЛЬНІ МЕЛОГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ з КАРТОГРАВУВАННЯМ (ПУБЛІКАЦІ)
 - 26-46 КРУПНІ РЕГІОНАЛЬНІ НОТНІ ЗБІРНИКИ (АУДИОЗАБІРСИ) (літосе списку джерел, т. 1, с. 338)
 - 48-53 АРХІВНІ ЗВУКОЗАПИСИ / НОТНІ ТРАНСКРИПЦІЇ (ЛЕК, ЛЕК, ЛЮН, ІМФЕ, БДАМ, ПАН, РДУ) особисті збірки збірних (ОАЗ)
- Б - зони з розвідковими даними**
території наведено на карті адміністративних центрів (районних, повітових), не позначені колірними заливками, картографовано на підставі сукуп. публікацій
- В - зони, відомості з яких не знайдено**
- Г (1-7) - зони України та Білорусії, щодо яких існує дефіцит публічної інформації, міста на таких територіях означають одиничні відомості в вказаному районі**

ДЖЕРЕЛА «ГРУПИ А» ЗА ЕТНІЧНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

УКРАЇНСКА ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ (УЕТ)

- 1 - Падляшан: Л. Лукашевич (ЛНМА)
- 2 - Косади - Щара: Н. Дашкевич (БДАМ)
- 3 - Фермошанська низовина: Ю. Рибак (ЛНМА)
- 4 - Полісся, Північча та сусідні райони: І. Клименко
- 5 - Басейн р. Уборть: М. Скавчиня (ЛЕК)
- 6 - Середні Воєни: О. Серко (ЛНМА)
- 7 - Середні Поліссяні: А. Колодоч
- 8 - Миколаївська область: Г. Короченко (ЛЕК)
- 9 - Івано-Франківська область: Л. Клименко (ЛЕК)
- 10 - Середні Подіссяні: С. Карпенко, О. Карпата (ЛЕК)
- 11 - Сумська область: О. Гончаренко (ЛЕК)
- 12 - Волинська А. Попович (ЛНМА)
- 13 - Рівненська область: В. Коваль (ЛНМА)
- 14 - Маріупольська: Г. Пеліа (ЛЕК)
- 15 - Миколаївська С. Котен (ЛНМА)
- 16 - Черкаська Наддніпрянська: Г. Пашеніна (ЛЕК)
- 17 - Полтавщина: Т. Солюка (Звизнан), О. Карпата (ЛЕК)
- 18 - зона Дніпровазв'язки пороти: А. Любименко, Г. Пашеніна (Дніпро)
- 19 - вершин Самара: Г. Пашеніна, А. Любименко (Дніпро)

БІЛОРУСЬКА ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ (БЕТ)

- 20 - р. Друць: К. Крижанович (БДАМ)
- 21 - Східнісхідні: Л. Белогурова
- 22 - Північ, Східнісхідні: В. Карасюк
- Оглядні жанрові карти:
- ЗИМА: З. Мокіно, 1981, 1983
- НИВА: Г. Нутрикова-Чубале О. Пашина
- МАСЛІНА (Вісник Польської): В. Прибыло Е. Дрозова
- ВОЛОЧЕНІ (Північ Білорусь): Т. Канстанціна С. Латишева
- ВЕСІЛЛЯ: Т. Варфаламеєва
- 13 - А. Мокіно, 2001
- 35 - А. Мокіно, 2001
- 36 - Мокіно, 1981, Т. Варфаламеєва, 2004
- 37 - Т. Варфаламеєва, 1998, 2006
- 38 - О. Пашина, Л. Белогурова, І. Нейба та ін. СМС, 2004, 2016
- 39 - Т. Варфаламеєва, 2009
- 40 - Т. Варфаламеєва, 2001
- 41 - З. Мокіно, 1981, Т. Варфаламеєва, 2008
- 41б - Ф. Колесні, К. Мошніска, 1995
- 42 - З. Мокіно, 1981, Т. Варфаламеєва, 2013
- 43 - А. Мокіно, 2005, 1995
- 44 - Адаюк (CD) Музыка згоді
- 45 - Серія регіональних нотних збірок: Білорусь (А. Савіковська, 1961), Мешков (В. Лінетт, 1981) Люблінське (J. Bartmiński, L. Wiatkowski, 2011) (Коллекция "Игу М. Савіковська-Фой, Люблін) Регіон Вісли (Красюк, Радомск та ін.) - за матеріалами О. Кольфорта (ЮНОК)
- ЛІТОВСЬКА ЕТНІЧНА ТЕРИТОРІЯ (ЛЕТ)**
- 46 - Регіональні звукові й нотні видання з Дзукі, Сувалякі та Аукштайті
- РОСІЙСЬКА СУМІЖНА РАЙОНИ**
- 23 - Володимиро-Білгородська порогамі: Г. Сисова
- 24 - Російська область: Т. Рудченко
- 25 - Кубань: С. Житанова
- 47 - Е. Дрозова, 2013

ХАРАКТЕР ОБСТЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА ОКРЕМІ ФРОНТАЛЬНО ОБСТЕЖЕНІ ТЕРИТИ СЕРМ

- суцільна прозора заливка - зони щільних системних теренових обстежень, 1990-2010-і роки
- суцільна непрозора заливка - частини системно обстежених зон, для яких створені доповнювальні карти
- смуриста заливка - зони локальних теренових обстежень з розвідковими даними
- колірною плямою - зони вузьколокальних записів обстежень
- не опрацьовані матеріали архівів (відсутні нотні транскрипції)
- «сірі зони», матеріали з яких знайти не вдалося

мелодії архівні нот. 20 ст.

- Українські
- Білоруські
- Литовські
- Російські
- румунські
- молдавські
- угорські
- сербські
- міждержавні координати
- міські СЕРМ

Наприкінці 2020 року вийшла друком монографія Ірини Клименко «Обрядові мелодії українців у контексті слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву: типологія і географія» (Т. 1: Монографія. 360 с. Т. 2: Атлас. 100 с. + DVD). 5 травня 2021 року ця монографія була захищена як докторська дисертація на засіданні Спеціалізованої Вченої ради Д 26.005.01 НМАУ імені П. Чайковського.

Окрім трьох офіційних опонентських відгуків (від докторів мистецтвознавства Ірини Довгалюк, Людмили Єфремової та Рімантаса Слюжинскаса), під час захисту прозвучали 13 відгуків на автореферат та оціночні висловлювання від учасників процедури захисту.

Присутніх вразила масштабність представленої роботи, бо за кількістю використаного, обробленого і картографованого матеріалу (60 000 одиниць) нею міг би пишатися цілий відділ наукового інституту. Дивно, як одна людина могла це зробити за 15 років. Зрозуміло, що ідеї, методи, використані Іриною Клименко, вибудували вчені-попередники, у першу чергу – Климент Квітка, Філарет Колесса, Володимир Гошовський, Богдан Луканюк. Тема роботи є реалізацією задумів, виголошених 100 років тому класиком української етномузикології – Климентом Квіткою. Він першим показав, що вивчення географії поширення певних пісень відкриває нові наукові можливості – реконструювання давніх культурних шарів, проведення хронологічно глибоких паралелей з історичними подіями, зокрема, формуванням племінних територій слов'ян. Втім, результати втілення цих ідей, методів у монографії стали посправжньому новаторськими, що свідчить про утвердження особливої київської гілки етномузикологічної школи, основою якої є «музична археологія» (за висловом Ф. Колесси). Це робиться через систематизацію традиційних мелоформ – пісенних типів. Інструмент для виведення типів – моделювання ритмосилабічної основи. Цей напрямок активно діє в стінах НМАУ досить давно, адже в останнє десятиліття більшість випускників-етномузикологів, дисертантів, услід за Іриною Клименко плідно використовують методи мелогеографії в роботах різної тематичної спрямованості.

Методи дослідження, використані І. Клименко, поглиблюють наближення нашої науки до методів точних наук, які, як це тепер всім зрозуміло, є надзвичайно корисними для етномузикології.

У науковий обіг введено повний реєстр ритуальних мелоформ українців. Картографуючи усі види ритмічних форм, знайдених в українському обрядовому фольклорі, дослідниця продовжувала розмічати ареал кожної форми до тих пір, поки не знаходила його кордон, незважаючи на мовні й адміністративні межі. Установивши близько 400 ареалів обрядових мелодій, вона скомпонувала їх у 132 карти, які склали Атлас, що охоплює історичне

ядро української етнічної території, білоруську етнічну територію та прилеглі території інших етносів. За сумарними обрисами ареалів окреслився спільний простір, який об'єднав українців, білорусів, східних поляків (у межах басейну верхньої та середньої Вісли) і південних литовців (Дзукію, Сувалькію). Йому й була дана назва, позначена в заголовку монографії. Часом лунають висловлювання, що не на часі захоплюватися такими величезними географічними територіями, які охоплено в монографії. На українських етнічних просторах є ще багато недослідженого, проблемного. Та вихід за межі України у рецензованій праці – це не прояв наукової гігантоманії. Шляхи і масштаби дослідження диктував сам матеріал. Він показував, куди саме ведуть розгорнуті «типологічні розкопки», де криються сліди архаїчних міжетнічних зв'язків і де треба шукати витoki певних типологічних явищ. Таким чином і сформувалася географічна база дослідження, яку було продемонстровано на захисті. Дисертантка виголосила такий висновок: «Канонічні обрядові мелодії протягом століть зберегли історію свого поширення на слов'яно-балтських теренах, яка закарбувалася в серії географічно окреслених масивів. Для поширення багатьох мелотипів мовні відмінності не стали бар'єром – це дійсно як для слов'янських мов, так і для мов різних груп: засвідчено десятки нерозривних дво-п'ятимовних масивів. У масштабних границях слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву (СБРМ) простежуються показові тенденції варіантних видозмін обрядових мелодій, які при погляді з регіональних, вузьких ракурсів залишилися б непомітними. Припинення просування далі на схід, північ та захід спільних явищ меломорфології логічно обмежило географічні контури масиву фактично в усіх напрямках. Серед зовнішніх кордонів СБРМ чіткими є північний, північно-східний і південно-західний (пов'язаний з Карпатським масивом). Західні кордони практично не вивчені. Південний і південно-східний кордони відкриті в силу історичних причин: тут після 17 століття відбувалися масові переселення, тож ареальний характер культури руйнується».

Опоненти та рецензенти відмітили різні важливі аспекти роботи. Наведемо тут найяскравіші їх висловлювання.

Опонентка, докт. мист., проф. *Ірина Довгалюк* (Львівський національний університет) дійшла висновку, що «робота п. Клименко узагальнила її попередні спостереження та накреслила подальші напрямки, у яких би мали працювати її послідовники-мелогеографи. Ця монографія повинна стати тією матрицею, яку будуть доповнювати новими даними, корегувати – як сама дослідниця, так і її послідовники. Звісно, зважаючи на запропоновані новітні підходи до вирішення низки питань, з цього

приводу буде чимало різних дискусій, адже будь-яка новаторська праця викликає запитання, спонукає до обговорення піднятих в ній проблем». І. Довгалюк висловила критичне зауваження про необхідність «спорядити монографію низкою покажчиків: іменним, населених пунктів, жанрів, пісенних типів тощо, що спростить пошук потрібної інформації у надінформативній монографії п. Клименко» (повна рецензія готується до друку в польському журналі «Slavii Orientalis»).

Відгук іншого опонента, докт. гуманітарних наук, проф. **Рімантаса Слюжінскаса** (Вільнюс, Академія музики і театру Литви) вирізнявся винятково позитивним характером: «Типологія музичного складу раннього шару традиційних пісень в рамках певних етнічних регіонів є одним з ключових і первинних завдань етномузикознавства в міжнародному масштабі. В цьому плані я вбачаю дисертацію І. Клименко вагомим внеском не лише в українську, але у загальноєвропейську скарбницю цієї науки. У Литві такі дослідження були розпочаті в 1930–1960-і роки однією із засновниць національної етномузикологічної школи професоркою Ядвігою Чюрльоніте (Jadvyga Čiurlionytė). ... Глибокі етномузикологічні дослідження І. Клименко не лише заповнюють «білі плями» на мелогографічних картах українських етномузикологів, але й суттєво доповнюють дослідження в області інших споріднених наук. До того ж вони стануть відправною точкою для нових майбутніх порівняльних досліджень традиційної піснетворчості, що охопить всі жанри народно-культурної спадщини. Ця праця без сумніву сприятиме більш глибокому усвідомленню і збереженню власної етнічної та культурної ідентичності українців».

Опонування докт. мист. **Людмили Єфремової** (Київ, ІМФЕ) було дуже критичним, що зумовлене значними розбіжностями методологічних підходів у школах етномузикознавців ІМФЕ та НМАУ. Усе ж опонентка відзначила, що «На захист представлена надзвичайно інформативна робота, яка відкриває нові горизонти в етномузикології. Зважаючи на дрібний шрифт публікації та обсяг монографії у 62,9 друкованих аркушів, це робота не на два, а на три повноцінних томи. Тематика і проблематика, а також широта географічного ареалу дослідження зумовлює як безперечну новизну та цінність поданої до захисту праці, так і наявність дискусійних аспектів. ... Підсумовуючи загальні враження від роботи, відзначимо особливу значущість для етномузикології як самого видання, так і його прилюдного захисту. Заслугує на відзначення багаторічна робота І. В. Клименко на ниві музичної фольклористики, її багатий експедиційний досвід, понад 70 публікацій по темі дослідження обрядової пісенності не тільки України, але й за її межами, скрупульозна діяльність картографів».

Позитивний відгук надала докт. мист., проф. **Надія Супрун-Яремко** (Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка): «Дослідження І. Клименко є не тільки вершинним підсумком багаторічної пошуково-збирацької, науково-дослідницької, педагогічної, концертно-сценічної та організаційної роботи в галузі українського фольклору, а й здійсненою пасіонарно-красивою ідеєю створення Атласу «Обрядові мелодії українців» як зібрання пісенних артефактів традиційної усної культури народу, подібного до систематизованих збірників географічних, історичних, етнографічних, археологічних та інших карт».

Також позитивним був відгук докт. мист., члена-кореспондента Національної академії мистецтв України **Софії Грици** (Київ), що містив високу оцінку роботи.

Доктор гуманітарних наук, проф. **Дайва Вічінсис** (Вільнюс, Академія музики і театру Литви) висловила такі міркування: «Високо оцінюючи величезний внесок І. Клименко в ритмічну типологію обрядових мелодій, я хотіла б підкреслити особливу важливість монографії для вивчення етногенезу слов'яно-балтських відносин. Як відомо, етногенез – глобальна тема, яка може бути вивчена тільки комплексно, методами суміжних наук. Обов'язковою і дуже цінною складовою частиною такого дослідження, безсумнівно, є етнічна музика. На жаль, у Литві музика серед робіт по темі етногенезу все ще займає периферійне місце, поступаючись іншим об'єктам духовної та матеріальної культури. Отже, і внесок етномузикології у цю проблематику, порівняно з археологією, антропологією, лінгвістикою, генетикою та іншими науками, незначний. Тому особливо втішно, що І. Клименко, ставши свого роду «музичним археологом», зробила значний внесок у порівняльні дослідження етнічної музики в Україні, Білорусі, Литві, Латвії та Росії. Вони важливі не тільки для доказу буття древніх культурних і етнічних контактів слов'янських і балтських племен або, можливо, для виявлення слідів культурного обміну в часи Великого князівства Литовського, але і для підтвердження причини єдиного менталітету сьогоденних литовців і українців».

Докт. істор. наук, етнолог **Михайло Глушко** (Львів, ЛНУ) пригадав давні дискусії з дисертанткою: «Під час постчорнобильських комплексних історико-етнографічних експедицій [1996 року] нинішня здобувачка наукового ступеня дискутувала з доцентом Євгеном Єфремовим стосовно причин побутування різних [типів] народних мелодій на теренах Житомирщини та Рівненщини. Тоді годі було уявити собі, що дискусії І. Клименко на поліській землі – це предтеча її наступних масштабних мистецтвознавчих студій, які охоплюють, з одного боку, не лише терени Середнього Полісся, а слов'яно-балтський масив загалом, з іншого – не тільки кінець

XIX–XX ст., а віддалену доісторичну добу. Авторка широко використала праці провідних знавців із досліджуваної тематики (українських, білоруських, російських, польських, литовських та інших музикознавців), а також суттєво уточнила та доповнила положення своїх попередників стосовно історії виникнення і розвитку обрядових мелодій на теренах слов'яно-балтського ареалу. Укладаючи серію мелегеографічних карт, дослідниця зважала також на новітні досягнення мовознавців, етнографів та археологів, зокрема і стосовно міграції населення у басейнах Дніпра, Західного Бугу, Прип'яті та інших водних систем Центральної і Східної Європи в праслов'янську та ранньослов'янську добу. Зважаючи на відсутність українського етнографічного атласу, особливо важливими для етнологів та фольклористів є два кінцеві результати цього музикознавчого дослідження: 1) масштабне картографування усіх статистично значимих типологічних груп пісень, які охопили ключові обрядові обставини; 2) визначення «тектонічних» поділів макропростору слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву».

Доктор **Густав Юзала** (Вільнюський університет) назвав дисертантку (а також автора рецензії Є. Єфремова) «послами української культури у Польщі, а також у Литві» – як науковців, і як співаків, виконавців народних пісень у їх первісній манері. Він відзначив: «Метода української етномузикології дуже особлива, я захоплений її цілями і стараюся вживати їх у польському фольклорі. Я вивчав, подібно як Ірина, певний тип весняних коленд, волочебних пісень на Підляссі. Дякуючи вашим картографуванням, у польському фольклорі стали відомі певні етномузичні явища, типові для фольклору наших братів українців, і ширше – для фольклору східнослов'янського, у двох ґатунках: це виступає у піснях весільних і весняних колендах».

Канд. мист. **Настася Данілович** (Мінськ, Білоруська державна академія музики) вважає, що типологічні та мелегеографічні дослідження є «одним із пріоритетних напрямків сучасної слов'янської етномузикології. Крім вивчення етнопісенного матеріалу по «щільній» географічній мережі на відносно невеликих локальних та регіональних територіях, давно потрібен був «макропогляд» на давній пласт етнопісенної культури на слов'яно-балтських територіях загалом. Монографія І. Клименко стала першим в Україні комплексним мелегеографічним дослідженням усього циклу обрядових пісенних наспівів українців у контексті слов'яно-балтської ранньотрадиційної мелодики. Дослідниця називає роботу «Обрядові мелодії українців у контексті...», але ядро праці набагато ширше: насправді мелодії білорусів розглядаються не як контекстові, а безпосередньо. Автор провела вражаючу, прискіпливу роботу з пошуку, систематизації та атрибуції етнопісенного матеріалу,

здійснила показове картографування всього жанрового масиву українських та прикордонних (білоруських, польських, литовських) ранніх традиційних пісенних форм, з'ясувавши ареали головних календарно-родинно-обрядових пісенних типів. Зроблено висновок, що найдавніший пласт етнопісенної культури й досі містить глибокі історичні відомості, які збереглися як у формі мелодій (особливо за ритмо-силабічними ознаками), так і в їх географічних ареалах. Значимими є спостереження автора щодо особливостей загальних принципів побудови мелодій слов'яно-балтського ранньотрадиційного масиву, встановлення десятків спільних поліетнічних мелотипологічних груп та їх ареалів, позначення окремих ліній «тектонічних» поділів та зовнішніх меж згаданого «макропростору». За низкою висновків дисертація І. Клименко є новаторською для сучасного слов'янського етномузикознавства. Отже, авторка розвиває українську етномузичну науку, досліджуючи основні наукові проблеми великого соціо- та етнокультурного значення».

Висловлені міркування підтримує і канд. мист. **Тацяна Берковіч** (Мінськ): «Уперше такий масштабний об'єкт, як слов'яно-балтський масив у сукупності наспівів, що його утворюють, отримав системний морфологічний розгляд, що є новим у славістичній науці».

Канд. мист. **Василь Коваль** (Львівська національна музична академія ім. М.В. Лисенка) зазначає: «За останні три десятиліття у вітчизняній етномузикології в цій царині відбувся значний поступ. Сучасне етномузикознавство приділяє особливу увагу поглибленому комплексному вивченню історико-географічних аспектів розвитку традиційної народної музики, що уможливило розв'язання надважливих проблем етногенези. Пізнання об'єктивних закономірностей етнокультурних процесів народного середовища можливе передовсім через порівняльне вивчення народномузичних наспівів, що зафіксовані у звуковій (аудіо чи відео) або паперовій (книжковій та інші видання чи графоархіви) формі безпосередньо від їх носіїв. Найвагомішою складовою цих процесів є побутування та розвиток обрядових народно-вокальних творів. Вони (порівняно з позаобрядовими піснями) меншою мірою піддаються зовнішнім впливам, оскільки сягають глибини історії й знаходяться під охороною обряду, а отже – у них найяскравіше проступають музично-діалектні відмінності. Тому важливо подати типологічні характеристики цих наспівів, з'ясувати, як проявляють себе ті чи інші мелотипи в часі й у просторі, що уможливило прослідкування їхньої мелегенези. Через ареалогію можна наблизитись до остаточного визначення музичних діалектів і створення етномузичних атласів, що, починаючи ще

з часів Климента Квітки, залишалося заповітною мрією багатьох дослідників. Саме такими були наукові інтереси авторки дисертації понад півтора десятиліття (перша її розвідка цього типу датована 2004 роком). Дисертантка вживає термін «ранньо-традиційний», ним послуговуються й інші науковці. Та все ж одне із значень слова «ранній» – той, що являє собою початкову пору або стадію певного періоду, часу, моменту або певної епохи; який перебуває на початковому етапі, на початковій стадії розвитку. Є декілька зауважень щодо типології наспівів з огляду на музично-ритмічну форму, які варто перенести на шпальти наукових видань для глибших дискусій поміж львівською та київською типологічними школами: навіть ідучи різними (та все ж паралельними) шляхами, обидві завжди досягають однакових висновків щодо мелогеографії».

Докладну рецензію підготувала канд. мист. **Лариса Лукашенко** (Львів, ЛНМА) – цей відгук, включно з критичними зауваженнями публікується в журналі *Етномузыка* (2021). Зокрема, вона підкреслила, що монографія І. Клименко «за актуальністю, новизною, багатовекторністю методів наукового дослідження, кількістю згромадженої інформації, теоретичними та практичними результатами є безпрецедентною. Дослідниця, понад 30 років завзято та цілеспрямовано працюючи в царині мелотипологічного картографування обрядових наспівів українців та сусідніх етносів, фактично самотужки підняла українську етномузикологію на новий потужний рівень та цим проривом вивела нашу науку на одну з провідних позицій серед сусідніх країн. Окрім масштабного теоретико-методологічного дослідження, головним результатом наукового дослідження є практична реалізація ідеї, яка понад півстоліття витала в середовищі української етномузикології та здійснення якої здавалося неймовірним, а саме – створення Атласу обрядових мелодій. Довгий час українські етномузикознавці здійснювали локальні теренові мелоареалогічні дослідження обраних більших чи менших «фольклорних баз», узагальнюючи свої результати щонайбільше на рівні зіставлення із сусідніми територіями. У той період здавалося, що здійснення проекту загальноукраїнського Атласу потребувало б як мінімум консолідації зусиль провідних дослідницьких установ, певне офіційне підґрунтя, фінансування тощо. Ірина Клименко в обхід усіх формальностей завдяки власній ініціативі взялася за здійснення цього нелегкого завдання. Протягом десятиліть вона методично, ніша за нішою, заповнювала мелогеографічні прогалини, використовуючи усі доступні друковані рукописні та аудіоджерела, архівні матеріали, сама виїжджала в терени, з яких бракувало відомостей. Проситься метафоричне порівняння авторки із невтомною бджолою, що безупинно заповнює новими фактами

соти «мелогеографічних стільників». Отож сьогодні ми бачимо вражаючий результат: Атлас «Обрядові мелодії українців...», що складається зі 132 мелотипологічних карт, супроводжених жанровими аналітичними реєстрами, покажчиками та фундаментальним монографічним дослідженням».

Міждисциплінарні аспекти монографії так оцінила кандидат філологічних наук **Ольга Харчишин** (Львів, Інститут народознавства НАНУ): «Народнопісенна культура українців, унікальна своїм давнім походженням та рідкісним збереженням архаїчних форм, є об'єктом вивчення однаковою мірою етномузикології і словесної фольклористики. Ці дві наукові дисципліни перебувають у постійній взаємодії та кореляції, так як нероздільними є музика і вербальний текст у народній пісні. Зокрема, фольклористи послуговуються напрацюваннями етномузикологів щодо ареальних підходів у вивченні народнопісенного етнофонду. Попереднє знайомство рецензента з доробком дисертантки відбувалося під час спільних наукових конференцій – при обговореннях проблем архівації матеріалів, зокрема, класифікації зимового (колядкового) репертуару за сюжетними мотивами та ритмічними типами. Вражає високим рівнем фаховості структура теоретичного тому дисертації: матеріал у 16-ти розділах (кожен з яких має ще свою структурну ієрархію) викладено від з'ясування необхідних питань мелоаналітики через виведення мелотипології основних жанрово-функційних циклів до макроареальних характеристик та макрорональних поділів СБРМ. Короткий огляд змісту розділів засвідчує, що Ірина Клименко на кожному щаблі дослідження проявляє себе зрілим фахівцем, скрупульозним емпіриком і глибоким аналітиком. Переконаливо виведено типологічні характеристики жанрових циклів обрядового фольклору (7–12 розділи), жанрові мелоареали (13 розділ), а також кросжанрові форми та їхні мелоареали (14 розділ). Макромасштабні узагальнення (розділи 15–16) та висновки викликають довіру, оскільки є логічно вмотивованими та підкріпленними картографічним фактажем другого тому дослідження».

Методика картографування певних явищ традиційної культури стала тим елементом роботи, яка видалася корисною для інших народознавчих дисциплін – так вважає канд. істор. наук, етнолог **Надія Ковальчук** (Київ), яка відзначила «широту поставлених наукових завдань, зокрема й щодо хронологічних меж: дослідження окреслені часом запису джерельних народнопісенних матеріалів – від середини XIX століття до сьогоднішнього дня, адже протягом зазначеного періоду Україна пережила настільки складні і драматичні моменти в своїй історії, які кардинально відобразилися на традиційно-побутовій культурі українців, що для дослідження їх вирішального впливу знадобилося б не одне

дисертаційне дослідження. Характеризуючи використання комплексу взаємозв'язаних методів – мелоаналітичного, мелогеографічного, картографічного, а також методів структурної систематизації, фронтальної польової роботи, джерелознавчого та бібліографічного – авторка застосовує випрацьовані нею нові методики картографування: документальні за роботою з матеріалом, але узагальнено-оглядові за візуальними результатами».

Канд. мист. **Галина Пишнічкіна** активно застосовує методики, запропоновані І. Клименко, у власних дослідженнях географічного поширення обрядових пісенних мелотипів Наддніпрянщини та Східного Поділля (у межах сучасної Черкащини): «Мелоареалогічні висновки в наших розвідках збігаються. Так, незалежним чином нами була встановлена практично цілковита відсутність наспівів календарного циклу (окрім зимових) у прибережній зоні правобережної Черкащини. Цікаво було б почути думку щодо причин такої «календарної пустки» у самому серці України». Атлас «Обрядові мелодії українців...» рецензентка оцінює так: «132 кольорові мелотипологічні карти довершені за своїми дизайнерськими характеристиками, зручністю користування, граничною інформативністю. Окрім того, Атлас містить низку жанрово-аналітичних реєстрів, які пояснюють та унаочнюють дані, викладені у монографії. Джерельною базою дисертаційного дослідження стали понад 60 000 обрядово-пісенних зразків – записи як самої І. Клименко (близько 8 000 од.), так і матеріали, знайдені у звукових і нотних публікаціях, архівних фондах кількох спеціалізованих установ та приватних архівах збирачів фольклору. Осмислення такої величезної кількості матеріалу вимагало розробки спеціальної методики їх уніфікації, систематизації та обліку, яка б враховувала найтонші параметри кожного із безлічі варіантів мелоформ. З цією метою на базі Проблемної науково-дослідної лабораторії етномузикології НМАУ ім. П. І. Чайковського, яку очолює дисертантка, було створено електронну Базу у програмі Excel та відповідної системи умовних типологічних кодів та ключів для пошуку необхідної одиниці».

Огляд рецензій підсумовує важливий відгук від представниці зовсім іншої сфери науки – від антрополога, канд. біологічних наук **Вольги Ємялянчик** (Білорусь, Полоцький університет): «Розглянута авторкою тема є актуальною не лише для етномузикологів, етнографів та фольклористів, але й для фахівців, що вивчають проблеми етногенезу народів Східної Європи. З точки зору етнічної антропології, великий інтерес представляє фіксація як місцевих локальних ареалів, так і великих морфологічно-стильових зон. Так, спільність виявленого І. Клименко «слов'яно-балтського ранньотрадиційного

меломасиву» добре відповідає ідеї первинної антропологічної спільності населення західної частини Східної Європи, обумовленої процесами первісного заселення цієї території. В епоху неоліту значну територію, що охоплює Середнє і Верхнє Подніпров'я, верхів'я Волги та країни Балтії населяли представники одного європеїдного помірно масивного антропологічного типу. Це відрізняло цю територію від східної частини – Поволжя та Приуралля, де проживало населення перехідних урало-лапаноїдних типів. Подальші етно-культурні процеси ускладнили карту поширення антропологічних типів, але первинна етнокультурна близькість пізніше закріпилася спільною історичною долею населення балтсько-дніпровського регіону в епоху Давньої Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Аналіз територіального розповсюдження мелогеографічних ареалів, виокремлених І. Клименко, порівняння їх з історичними картами та ареалами археологічних культур відкриває нові можливості для вивчення процесів формування етнічної території, обумовлених комплексом історико-географічних факторів, для дослідження давніх міграцій та міжетнічних контактів, а також для датування окремих етнокультурних явищ, що було блискуче продемонстровано автором на прикладі констатації відповідності окремих ізомел території розселення балтійських племен у V–XII ст., а також ареалам поширення археологічних культур епохи заліза та раннього середньовіччя.

Авторці можна порадити у подальших інтерпретаціях генезису виявлених ареальних явищ використовувати не лише матеріали археології та діалектології, а й дані антропології. Послідовна зміна археологічних культур, поширення предметів матеріальної культури, мовна експансія не завжди супроводжуються масовими міграціями. У зв'язку з цим саме факти антропології та палеогенетики дозволяють оцінити реальні масштаби міграцій, визначити співвідношення місцевого та прибулого населення, відповісти на питання про автохтонність чи міграційне походження певних етнічних груп. Істотним недоліком антропологічних матеріалів є їх невелика кількість, іноді повна відсутність (особливо це стосується епох, коли абсолютно панував обряд спалення мертвих). У цьому сенсі матеріали мелогеографії виглядають навіть більш повними та змістовними.

Залучення даних антропології видається досить перспективним, що можна проілюструвати наступними прикладами. Так, визначена авторкою межа, що визначає «діагональний» поділ СБРМ (ареально-типологічна опозиція «схід ↔ захід») на білоруській етнічній території відповідає розмежуванню антропологічних типів, зафіксованих на матеріалах середньовічних поховань.

Таким чином, на території Верхнього Подніпров'я та Середньої Дніни було відзначено присутність помірно масивного відносно широкого типу (який, до речі, зафіксовано і на території Латгалії та Аукштайтії, що вказує на спільне походження населення цих територій, незважаючи на мовні відмінності), тоді як територія Понімання та верхів'їв Прип'яті є районом поширення граціальних мезокранних форм.

Аналізуючи виявлену у процесі власного дослідження другу ареальну опозицію («північ ↔ південь»), І. Клименко звертає увагу на особливості Білоруського Подвіння, яке характеризується «консервацією первинних форм» ритмостилістики. Це добре корелює з уявленням, що на тлі інших курганних слов'янських серій населення північної Білорусі (полоцькі кривичі) вирізняється збереженням архаїчного антропологічного типу, витоки якого пов'язані із давнім населенням регіону. Водночас наявність у курганах дреговичів

та радимичів домішок антропологічного типу з вузьким обличчям свідчить про приплив населення з півдня, з території Середнього Подніпров'я».

На завершення скажу, що сучасні події у Європі, політичні проблеми, які постали перед українською державою, спонукають нас замислитися над питаннями, які раніше не здавалися нам такими актуальними: звідки ми, хто наші предки, які елементи були домінантними у нашій культурі, яким чином відбувався взаємовплив між традиціями українців і їх сусідів, наскільки чутливим був контраст між ними? Географічні карти, продемонстровані в Атласі, виразно висвітлюють, принаймні на етномузичному матеріалі, деякі з цих питань. Таким чином, монографія І. Клименко не лише являє собою нове слово в українській етномузикології, а є гостроактуальною у ракурсі міждисциплінарних наукових зв'язків та в сьогodenних проблемах національної самоідентифікації.

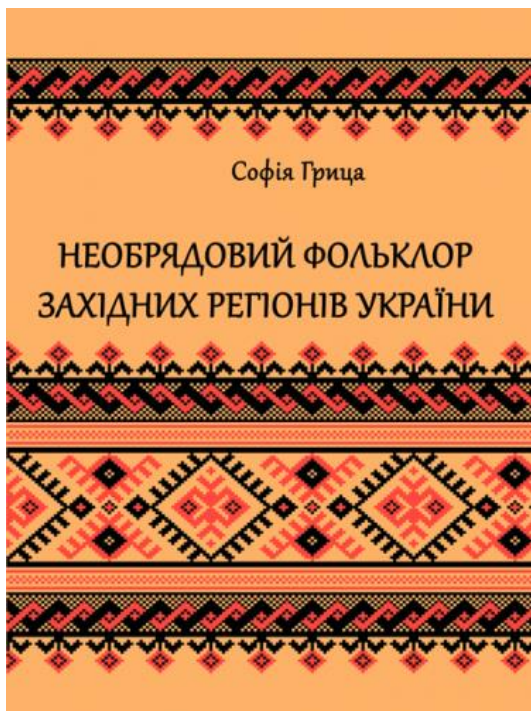
DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2021.16.249657>

Маргарита Скаженік

<https://orcid.org/0000-0002-8921-6144>

*Національна музична академія України імені П. І. Чайковського
вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, 01001 Київ, Україна
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Коновальця, 36, 01133, Київ, Україна
+380 97 937 3496, e-mail: volodar.maestro@ukr.net*

Позабрядові співи українців у записах та коментарях Софії Грици

Наприкінці 2020 – початку 2021 років музична спільнота відзначала важливу подію – вихід книги «Необрядовий фольклор західних регіонів України» Софії Йосипівни Грици – вченої зі світовим ім'ям, докторки мистецтвознавства, член-кореспондентки Національної академії мистецтв України.

Презентована праця є знаковою для етномузикознавчої науки як в Україні, так і за кордоном. Дослідники-славісти та широке коло поціновувачів традиційної української пісні отримали можливість познайомитися з регіонально-жанровою антологією, яка нараховує близько 400 позабрядових вокальних творів. Матеріали авторка призбирувала впродовж майже сорока років. Це унікальні записи 1966–2003 років, які були здійснені в середовищах різного типу – замкнених фольклорних осередках, що зберігали традиційний сільський устрій та культуру, а також в інтегрованих середовищах радянських будівництв другої половини 1970-х років (Чорнобильської АЕС, Дністровської ГЕС та Буштинської ТЕС). Вступна частина книги містить